

Рецензия

за изследването на д-р Орлин Събев „Робърт колеж: Образователни идеали, политики и резултати (60-те години на XIX – 30-те години на XX век“, представено за защита на научната степен „доктор на науките“

Изследването на д-р Орлин Събев е посветено на тема, която през последните десетилетия е привличала нееднократно вниманието на българските историци. Но темата съвсем не е само българска и това личи от внушителната многоезична библиография, ползвана от автора. Историята на едно училище, ако следваме строгите критерии за научната степен „доктор на науките“, би трябвало да бъде недостатъчна, за да се изпълнят изискванията за научни приноси и значимост. Но тук не става въпрос просто за едно училище, а за учебна институция, която в близо едновековното си съществуване се оказва един от двигателите на модерността в Югоизточна Европа и Източното Средиземноморие. При това неговата история не е само история на образователна институция, а както убедително се доказва в изследването, тя е тясно обвързана с развитието на международните отношения в региона и постепенната смяна на играчите в него.

Историята на Роберт колеж е история на модернизацията – интелектуална, политическа и социална на региона. С една дума, темата на дисертанта напълно отговаря на поставените в закона изисквания за научна значимост.

Дисертационният труд е основан на познаване и анализ на многобройната литература – както българска, така и чужда, която засяга различни аспекти на темата

Изпълнено е и друго изискване на закона – изследването е положено върху голям брой непубликувани и неизвестни документи, които д-р Събев пръв въвежда в употреба. Вярно е, че авторът има редкия шанс да бъде едва ли не първия историк, пред когото са открити неизвестни до този момент архивни колекции- то ние за тях знаехме, но достъп до тях няхахме - но също така е вярно, че той е вероятно и единственият историк, който в сегашния момент може да се възползва от тях, защото с лекота ползва не само стандартните за подобно изследване български и английски език, но и турски и османотурски, което му е позволило да положи изводите си на солидна изворова и

историографска основа. Анализът, който прави на изворовата база е обстоен и ще насочи и облекчи и други историци. Само че, според мен поне, анализът би могъл да бъде структуриран и по-добре – сега първо се описват изворите, после се въвеждат задачите, които си поставя авторът а след това се прави анализ на част от изворовия материал, нещо, което обърква дори подготвения читател.

В тази връзка нека още в началото на рецензията да подчертая, че напълно одобрявам педантично изработените огромни таблици в приложенията, които надявам се, ще позволят и на други колеги да направят свои изводи, които някога биха могли и да допълват тези, направени вече от автора.

Изследването на д-р Събев е написано на жив и разбран език и пред него не стоят никакви проблеми да сподели с читателите си и търсенията си, и анализите, и изводите, които прави.

С една дума, предпочитам още в началото да изразя безрезервната си положителна оценка за представения дисертационен труд, за да си оставя възможността, без да спазвам бюрократични изисквания да разсъждавам върху стореното от д-р Събев и това, което на мен лично ми се искаше той да е сторил.

Бих искал да поздравя автора за първата глава на неговия дисертационен труд – струва ми се, че в българската литература не съм чел по-стегнато, аналитично и разбираемо изложение на структурата и проблемите на османското общество през XVIII-XIX в. и на реформените опити на поредица владетели и техните министри да реформират донейде системата и да я доближат до стандартите за модернизация тогава, които неизбежно се свързват с моделите, разработени в страни като Франция, Великобритания, Германия и Австро-Унгария. А това е необходимо, тъй като изследване от този тип не е насочено само към един тесен кръг професионални историци, а към широка читателска публика с вкус към историята, но не и със специализирана подготовка.

При това анализът, така както трябва и да бъде, е насочен най-вече към проектите на османските управници в областта на образованието и успешните и неуспешни реформи в тази сфера. Някои от нещата, казани от д-р Събев, няма да харесат на част от публиката, която опитва да крие главата си като щрауса – имам предвид страниците, посветени на реформите в училищата въобще и опитите да бъде изградено самоусещане на османски граждани у поданиците на империята без разлика на тяхната религия; изпращането на

християни, наред с мюсюлманите да бъдат обучавани в европейски образователни институции; създаването от Мидхат паша на исляханета, в които се обучават сираци без разлика на религия; използването на взаимоучителната метода не само в християнските, както са тласкани да мислят учениците у нас, но и в мюсюлманските училища и т. нат. Съвсем друг е въпросът, че подобни опити за реформи почти навсякъде по света са пропадали тогава, когато религиозните противоречия не могат да бъдат разрешени и прокобват провала и на социални и на политически промени, които на теория би следвало да са техен резултат. Пък и провалът или поне ограничения успех на тези опити доказват, че и най-перфектно замислените или апробирани от успешната практика на други държави документи не могат да заменят липсата на достатъчно подготвени кадри, които да поемат на плещите си промяната, нито пък могат бързо да променят мотивацията в средния и част от висшия ешелон на управниците. Без да броим и съпротивата срещу реформите, както сред християните, така и сред мюсюлманите. Та и успехът на реформите задълбочават кризата в османското общество, дотолкова, доколкото получилите по-добро образование немюсюлмани се озовават в прокрустовото ложе на национализма, тъй като пътят им към социална или политическа кариера често е препречен, а малкото случаи за успешна кариера са по-скоро изключение, отколкото правило.

Струва ми се, че там, където авторът описва усилията на османски реформатори да задължат училищата, в които се преподава на чужд език да се преподава и турски или да има учители турци, е задължително да има препратки към образователната практика и на големите европейски и на съседните балкански страни, за да не изглежда, че политиката на османците е някакъв самоцелен религиозно патриотичен национализъм, останал изолиран в Европа.

Страниците, посветени на историята на изграждането на сградата на РК, перипетиите около получаването на разрешение за откриване на училището, първите му стъпки са интересни, но в общи линии са добре известни в литературата и приносът на д-р Събев е по-скоро в някои детайли, които той е намерил в откритата от него документация. С това съвсем не искам да кажа, че тези страници са излишни – напротив, те са абсолютно необходими за изясняване на цялостната история на училището и фактите са поднесени в необходимата мярка, за да има пълноценно историческо повествование. При това те са и любопитни. Интересно е как мисионерите влизат в ориенталската среда и се принуждават

да се съобразяват с неписаните ѝ закони – да речем Хемлин сключва сделката си с Ахмед Вефик за закупуване на земята, при условието, че сумата ще бъде изплатена, едва когато бъде получено разрешение за строеж на училище, с което си осигурява активната подкрепа на пашата.

Д-р Събев е напълно прав, когато заявява още в увода на дисертационния си труд, че РК „не е просто образователна институция – той се утвърждава като обществена институция, чието значение надхвърля [обичайните] социо културни рамки“ и в хода на изложението си защитава убедително тази теза. Интересно е, че Галата сарайския лицей има задачи сходни на тези на РК, но въпреки качественото образование, давано в него, никога не достига обществената значимост на американското училище. Защо се случва това е тема за отделно изследване. Дали пък не е вярно мнението на автора, че религията в колежа е по-скоро морален, отколкото схоластичен императив.

Авторът описва пространно схемата за намаляване на сериозната такса за обучение за редица категории ученици. И аз напълно споделям виждането му, защото това доказва тезата за усилията на ръководството на колежа да не го превърне в привилегировано училище за заможните а в привилегировано за интелегентните.

Убедително д-р Събев доказва, че обучението в Роберт колеж е далеч най-доброто, което може да бъде получено в Османската империя. Това личи и от таблицата, в която той сравнява РК с други реномирани за времето си училища. За мен въпросът, който не е изяснен обаче е доколко той може да се съревновава с подобни училища в Западна Европа и Съединените щати. Би била полезна подобна сравнителна таблица с американски и западноевропейски колежи. Разбира се, може веднага да се посочи, че и най-великолепната учебна програма не може да подготви качествени възпитаници, ако самите преподаватели не са добре подготвени. А моите лични проучвания ме карат да храня известни съмнения в това отношение. От друга страна, няма училище в България в последната четвърт на XIX и началото на XX в., в което повече от половината от дипломиралите се в него да са продължили обучението си в университети (това може да се обясни и с по-високия социален и материален статус на възпитаниците му, но безспорно има връзка с качеството). И нещо, което струва ми се заслужаваше да бъде подчертано от д-р Събев – изключително малко от възпитаниците на Роберт колеж продължават обучението си в Русия (като изключим военните училища), което очевидно отговаря не само на

представата за по-ниското ниво на руското висше образование от европейското, но говори и за нагласите, които са били възпитавани, а очевидно са и били утвърдени у възпитаниците му.

При това независимо от доброто владение на английски език те избират най-вече френскоезични университети, което отговаря на традиционните нагласи у нас и мястото на Франция в българското духовно възраждане. Въобще, могъл е не само да констатира но и да разсъждава върху очевидните два пласта в българското възраждане и десетилетията до Балканската война – упованието в Русия – по различни причини - и желанието да бъдем като „Европата“, в което Русия не се вписва. Та не са случайни нито политическите позиции, които после заемат възпитаниците на колежа, нито задоволството на Уошбърн, че повечето от тях били антируски настроени (и веднага на ум ни идва пламенният русофил Маджаров).

Един от същественият приноси в изследването е, че то разказва историята на колежа и след Първата световна война, която е основен вододел досега поне в българските проучвания по темата.

Логично е, че основният принос в изследването на д-р Събев е в ролята на Роберт колеж за изграждане на български управленски, стопански и културен елит. Още на стр. 16 той въвежда българите, като „най-изявената народностна група в ученическия състав на колежа“. По принцип това е така и колкото и парадоксално да звучи това личи и от тона в мемоарите на директорите на училището, в които ясно личат симпатиите към българите, но все пак трябваше да се направи още тук уговорката, че това се отнася за определен период от историята му, както се и доказва по-нататък.

Важен е изводът, който прави Събев, че когато българите в най-голяма степен се нуждаят от по-високо образование се появява колежът, а когато колежът се нуждае най-много от утвърждаване се появяват българите.

Авторът декларира, че една от целите му е да изясни мястото на „колежа в националноосвободителната борба на българите през 50-те и 70-те години на XIX век“. Ако говорим за колежа като институция, то целта е постигната в задоволителна степен, но ако говорим за него като колектив или по-скоро сбор на възпитаници, на отделни индивиди, то едва ли е и докосната. То и авторът не е имал избор. Възпитаниците всъщност не вземат участие в националноосвободителните борби. Едно, че доста от тях са

твърде млади по това време, но възрастта им е извинение само донякъде. Всъщност, като изключим неясната революционна дейност на Константин Хаджикалчев, действително май няма възпитаник на колежа, който да е бил активен революционер. И оттук известното мнение на Захари Стоянов. В известен смисъл това може да бъде броено за плюс и успешно възпитание – колежът създава нагласи за прогресивна еволюция – не за революция. В тази връзка аз бих бил по-предпазлив и не бих заявявал толкова категорично, че „РК е институцията, благодарение на която светът научава за жестокостите при потушаването на Априлското въстание“. Това, разбира се е вярно, но тогава има и други канали, по които тече информацията.

Много впечатляващ е просопографският анализ, който прави авторът. В него той предлага важни доуточнения, основани на първичен материал, от рода на това кой всъщност е първият българин, записан в колежа, привлича вниманието върху някои грешки допуснати от авторите досега и т.нат.

Интересни са обобщените данни за професионалната реализация на възпитаниците. Прави впечатление – и това е подчертано от автора – че завършилите в предосвобожденските години се насочват най-вече към държавни професии. Първо в българската администрация има глад за образовани люде, но и заплатите в тази сфера са относително високи за стандарта на обществото ни, а данъчното облагане ниско. Прави впечатление, че само четирима са станали търговци, нито един – предприемач, докато преобладаващото мнозинство – вероятно и част от аморфната категория юристи – са на държавна заплата било като администратори, било като депутати, било като преподаватели. След 1878 г. обаче, насоките се променят и тук вече определено се появяват повече възпитаници, които работят в сферата на стопанството. И когато авторът пише, че е „впечатляващ и броят на учителите“, това разбира се е вярно, но трябва да се направи уточнението, че това са учители най-вече в най-престижните училища на страната, където и материалните условия са по-добри. Всъщност тези разсъждения са в унисон с направения от д-р Събев извод, че в тези години България изгражда своите институции и градят държавността си, за която трябва кадри. Между другото, П. Матеев е оставил и неиздадени спомени.

Забележително е хрумването за съпоставка между бащи и синове, макар изводът до който се стига е логичен – в освободена България повече перспективи за амбициозните

има в държавната служба, което всъщност не пречи на някои да я допълват със собствен бизнес. При това думата „търговия“ е твърде неясна и не позволява да се прецени дали един дребен или среден търговец с труд събрал пари да изучи сина си не е виждал държавната служба като по-перспективна и сигурна.

И в тази връзка бих искал да поставя един въпрос. Какъв е бил процесът на признаване на дипломите от българските власти през онези години. И имало ли е въобще такъв процес. А каква е била връзката между позицията в управленската система и нивото на дипломата, с която разполага кандидатът (не говоря за депутатите, за които от време оно до наши дни особени изисквания за образование няма).

Изключително важни са податките – за съжаление само податки, макар и подплатени с изворов материал, най-вече с епистоларен – за социалните мрежи в България – един въпрос, който сигурно ще е от голям интерес за изследователите занапред.

Важен принос, особено за България, но не и само за нея са страниците, посветени на турските ученици в колежа. Просопографският анализ, макар и по разбираеми причини да е по-беден от този за българските ученици, е напълно достатъчен, за да защити авторът тезите си за впечатляващите кариери на турските ученици след завършването им. И нещо специфично: докато в България двигателите на модернизацията са хора, свързани с икономиката на страната и именно те пращат децата си в колежа, то в Турция това са предимно висши бюрократи.

Така или иначе дори и в първия период, когато броят на турските ученици е сравнително малък е показателно, че те принадлежат към семейства от върховете на обществото, което означава, че родителите си дават ясна сметка, че това е път към напредък и кариера.

Бих искал да посоча, че за мен не е убедително нееднократно цитираното от автора обяснение-заключение на Уошбърн, че султанът опитвал да възпре турците да посещават чужди учебни заведения въобще. Ясно е, че това се отнася за училища, над които на практика контролът му е слаб, докато същото не важи в тази степен за Галата сарайския лицей, нито пък за десетки френски училища във вътрешността на страната.

Има съществено различие в дълбочината на анализа за четирите основни национални групи, които изследва д-р Събев – най-добър е той при българите, следван от турците, докато за гърците и арменците използваният изворов материал извън материали

от самия колеж е относително ограничен. Това е естествено и в никакъв случай не е минус за изследването, напротив и направеното е плус за темата, но е интересно защо този въпрос не е привлякъл в нужната степен вниманието на гръцки и арменски историци. И докато при гръците въпросът има по-логични обяснения, то за арменците колежът играе сходна роля на тази, която играе за българите, та навярно можем да очакваме в по-близко или по-далечно бъдеще да прочетем нещо и по тези две теми.

И накрая, както е редно някои несъгласия, неоправдани очаквания и забележки.

Искаше ми се да прочета много повече за политическите и естетически възгледи на възпитаниците, които е възможно да са били повлияни от колежа – зная, че е трудно, но ми се струва, че не е невъзможно – те са оставили достатъчно много писмени свидетелства за това – а подобен подход би издигнал работата на много по-високо ниво.

С други думи духът на Роберт колеж по-скоро се декларира, отколкото се доказва.

Искаше ми се да видя анализ на учебниците, ползвани от учениците и утвърдени от ръководството на колежа – това учебници, ползвани в Щатите или Великобритания ли са? Да речем по какви учебници се изучава история – има сериозна разлика в американската и английската историография по редица въпроси. Т.е. не само – изучава се история, у но и какво се учи по история.

Почти го няма ежедневието на учениците, а то се мени с годините.

Не можах да разбера какво има предвид авторът с твърдението че Османската империя приключва ПСВ като американски съюзник.

Би трябвало да се избягват повторенията – а те са много, има някои преводи в точността, на които се съмнявам – да речем heathen е преведено като неверник; има много правописни грешки, както и пунктуационни, някои от които изглеждат невероятно – да речем Washburn изписано като Woshburn. Трябва да се оправят бележките, които са изписани по различен начин – да се спазва стандарта.

Но всичко това са бели кахъри. Пред нас е един убедителен дисертационен труд и призовавам членовете на журито да гласуват положително.

Чл. кор. проф. дин Иван Илчев

17. 02. 2015